

«ÜÇÜNCÜ YAŞ ÜNİVERSİTESİ» KAVRAMI UYGULAMA ÖRNEKLERİ VE BİR ÖNERİ

Doç. Dr. Uğur DEMİRAY

GİRİŞ

Günümüz insanı, yirmibirinci yüzyıla girmek üzere iken, bir yandan kendinden önceki kuşakların kendilerine bıraktığı bilimsel, teknolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmenin birikimini yaşarken, öte yandan da gelecek kuşaklara, gelişmiş, doğaya daha egemen olmuş bir dünya bırakma, kendilerinden önce açılan gelişmeleri daha da geliştirme sorumluluğu, hatta zorunluluğu ile karşı karşıyadır. Eşdeyişle; kendisine bırakılan insanlık kültürünü tüketmek yerine, onu daha da zenginleştirmek, toplumsal yaşayışı daha da üst düzeylere ulaştırma yükümlülüğü içersindedir.

19. yy.'dan bu yana bilim, teknoloji ve sanayideki hızlı gelişme, 20. yy.'da iletişim teknolojisinin başdöndürücü gücü ile birleştirildiğinde, günümüz insanının duyması gereken sorumluluğun önemi daha da belirginleşmektedir. Günümüzde her yaş diliminden, her kültürden ve her toplumsal katmandan insan grupları, kendinden önceki gelişmeleri bir soluk daha ileriye götürebilmek için, öncelikle ortalama yaşam süresini uzatmanın yol ve yöntemlerini geliştirmede oldukça başarılı atılımlarda bulunmuşlardır. Bu başarılı atılım süresince tıp ve beslenme alanındaki gelişmeler ile yaşam koşullarındaki iyileştirmeler, insanoğlunu eskiye oranla biraz daha uzun ömürlü kılmıştır. Ortaçağda insanın ömrü ortalama 33 yıl

iken, 1900'lerin başında bu ortalama 49 - 50 yıla kadar artabilmiştir. 1970'lerde ABD'de ortalama insan ömrü konusunda kadınların 75.4, erkeklerin ise 68.1 yıl yaşayabileceği savunulmuştur. (Kılıççı, 1988, s. 41). 2000'e çok yaklaştığımız bu yıllarda insan ömrünün ortalama 80 - 82 yıla ulaştırıldığı bildirilmektedir. Bir başka deyişle 20. yy.'da ortalama yaşam beklentisinin çarpıcı bir şekilde arttığı kaydedilmektedir. 1901'de, İngiltere'de nüfusun yalnızca %5'i 65 yaşın üzerinde ve ortalama yaşam beklentisi 50 yaş civarındaydı. 1981 ile birlikte, yaşlı insanların İngiltere nüfusuna oranı %18'e tırmandı (bu gruptaki insanlar, sayısal olarak 10 milyona ulaştı). Bu yıllarda 65 yaşına gelmiş bir kadın bir 16 yıl daha ve bir erkek ise bir 12 yıl daha yaşama beklentisi içerisinde. Bu artış, ABD'de yaşlı insanların sayısı yüzyıl başı ile 1980'ler arasında 3 milyondan 25 milyona sıçrama şeklinde görülürken, nüfus içerisinde de en hızlı gelişen bir grubu oluşturmaktadır (Central Statistical Office, 1982).

Scala'da yer alan verilere göre; «Bu çağın sonunda, en son tahminlere göre, 60 yaş üzerinde 580 milyon insan olacaktır. Hatta şimdiden, sadece Federal Alman Cumhuriyeti'nde 60 yaşın üstündekiler 12 milyondan fazla ve tüm nüfusun %21'ini oluşturmaktadır. Diğer ileri düzeyde sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi burada da eski bir yöntem olan zorunlu emeklilik artmaktadır. Bu uygulamada, uzun süre sosyal yönden yararlı bir çalışmadan sonra ailede «emeklilik şok'u» ile karşılaşmaktadır» (Rossberg'den aktaran Alkan, 1984, s. 291).

Ortaçağa oranla, ortalama insan yaşam süresinde 50 yıllık bir artış sağlandığı görülmektedir. Bu anlamda, tüm bunlar gözönüne alınıp ve doğum kontrol konusundaki gelişmeler de dikkatle izlendiğinde, dünya nüfusunun gittikçe yaşlanmakta olduğu, kesin bir olgu olarak değerlendirilebilir. Konu, ülkemiz açısından bu denli hızlı bir gelişme göstermemekle birlikte, kırsal kesimde, kent insanına oranla ortalama yaşam süresinin daha uzun olduğu bilinmekte ve bu ortalama, henüz genç bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti insanı için de, dünyadaki teknolojik, bilimsel ve ekonomik gelişmelere koşut olarak bir artış göstermektedir. Türkiye'de ortalama yaşam süresi 60-65 yıl olarak yoğunluk kazanırken bu süre erkeklerde 60.3 yıl, bayanlarda 64.9 olarak hesaplanmıştır (AnaBritannica, 1987, s. 196). Ülkemizde 60 yaşın üzerinde bulunan insanların genel nüfusa oranı ise, 1980 sayımına göre %6.6, sayısal olarak 3.395750 olarak hesaplanmıştır. Bu oranlar gelişmiş ülkelerde; İngiltere

%19.9, ABD %15.7, Japonya %12.9, Fransa %17.6, Kanada %12.7, SSCB %13, Norveç %20.3 şeklindedir (AnaBritannica, 1986, s. 10-15).

Kuşkusuz insan ömrünün uzaması, yaş dilimlerine bağlı olarak çocuk, genç, yetişkin, «yetişkin - yaşlı» ve yaşlı gibi kitlelerin birer toplumsal grup olarak daha da belirginleşmesini de beraberinde getirmektedir. Yaşa dayalı bu toplumsal grupların, kendisine özgü nitelikleri, sorunları, toplumsal rol ve statüleri söz konusu olabilmekte ve psikolog, sosyolog, planlama ile eğitimcilerin bu toplumsal gruplara farklı açılardan bakmalarını gerektirmektedir. Eş deyişle, her eğitimci, her psikolog ya da sosyoloğun çocuk, genç, yetişkin ve yaşlılar konusundaki sorun ve gelişmelere, o toplumsal grubun niteliklerini gözönüne alarak yaklaşımlarını zorunlu kılmaktadır.

Yine kuşku yok ki, bu farklı grupların, farklı zaman dilimlerinde, farklı coğrafi koşullar ile toplumsal gelişme ve değişimler altındaki farklı devinimleri, rol değişimi, beklentileri, ülke ve dünya genelindeki savaş hali, belli kriz dönemleri, hastalıklar vb. çalkantılar karşısında etkilenmekle beraber, farklılaştırdıkları davranış alıp ve kamksadıkları yaşam biçimleri bu farklı gruplara, farklı bakış açılarını çeşitlendirmekte ve çok boyutlu sorunların çözümünde birçok disiplinin uyumlu (harmonik) bir bütün içerisinde yaklaşmasını da gerektirmekte olduğunu hatırlayalım.

Üçüncü Yaş Bağlamında Yetişkin - Yaşlı Kavramı

Konumuza koşut olarak bu toplumsal gruplardan bir anlamda yetişkin (adult), bir anlamda da yaşlı (aged or older) diye tanımlayabileceğimiz ya da bu iki grubun arası konumunda bulunan belki de «yetişkin - yaşlı» şeklinde adlandırabileceğimiz bir grubun, insanlığın I. Dünya Savaşına gebelendiği yıllardan başlayarak, (özellikle Avrupa ve uzantısı olan ülkelerdeki bu grubu, o yıllardan başlayarak), 1929 bunalımı, sosyalizmin kapitalizmi kınayıp, kendi modelini geliştirdiği, çağlar kapatıp açan imparatorlukların yıkılıp, «mazlum milletlerin» kaderinin yeniden yapılandığı, Hitler ve Mussolini fırtınalarının estiği, Afrika toplumlarının uyandığı, süper güçlerin doruklaştığı yıllara değin yaşanan toplumsal gelişmelerin, insanlığı insanca yaşama onurundan alıkoyamadığı ortamlarda, o günün çocuğu, bugünün yetişkini, o günün yetişkini bugünün yaşlısı diyebileceğimiz toplumsal grup üzerinde belli ölçü ve düzeylerde psikolojik, sosyolojik, ekonomik, kültürel ve eğitimsel açılardan değişik düzeylerde (belki de zaman zaman onarılmaz) etkilerde bulunmuştur.

«Bugün, yaşlılığın başlangıcı için belli bir yaş sınırı saptamak olanaksızdır. Çünkü bu toplumdan topluma, hatta aynı toplumun zamanından zamanına, aynı toplumda yaşayan insanların eğitim düzeylerine, yaşadıkları coğrafi ve ekonomik koşullara göre değişim gösterdiği gibi; cinsiyete, fizyolojik ve psikolojik yaşa göre de bireysel ayrılıklar göstermektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) yaşlılığın sınırını 60 yaş alırken, üst düzeyde eğitim isteyen bazı meslekler için zorunlu emeklilik yaşı 65-67 yaşlar olarak saptanmış bulunmaktadır.

...«Görelî değerler» şeklinde tanımlanabilecek bakış açıları nedeniyle, kronolojik yaşın ilerlemesiyle, o ülke koşullarını gözardı ederek bir kimseye yaşlı demek, 70-80 yaşlarında hâlâ üretkenliğini, toplumdaki işlevsel rolünü üstlenen ve bunu yerine getiren, toplumdaki etkinliğini koruyan kimseler karşısında oldukça güçtür (Kılıççı, 1988, s. 41-42).

Bu nedendir ki, yukarıda salt yaşlı ya da yetişkin demekten kaçınarak, «yetişkin-yaşlı» nitelemesinde bulunduğumuz toplumsal grubun, toplumsal değişim sürecinde, içersinde bulunduğu toplumun kültürel ve çevre koşullarına göre farklılaşan konumların birlikte getirdiği «değişken koşullar karşısında değişen beklenti» sorunlarına eğilmek kaçınılmaz görülmektedir.

Burada, bu toplumsal gruplardan «yetişkin-yaşlı» denilebilecek grubun bir dizi sorunlarından biri olan eğitim konusundaki çıkmazlardan, yine sadece bir bölümüne, «Üçüncü Yaş Üniversitesi» kavramı ışığında yaklaşılabilecek ve konu Türkiye ölçeğine indirgenmek üzere bir merceğe altında konulmaya çalışılacaktır. Bu yapılırken de, konunun diğer ülkelerdeki örneklerine yer verilerek, konu, ülkemizde yapılabilecekler açısından değerlendirilerek bir öneri geliştirilmeye çalışılacaktır.

Yapılan araştırmalar özellikle 20. yy. başından bu yana dünya toplumlarının yaşadıkları toplumsal çalkantılar sürecinde; eğitimlerine hiç başlayamamış, başlamış ancak yarıda bırakmış, bırakmak zorunda bırakılmış ya da özlem duyduğu yön ve düzeyde tamamlayamamış «yetişkin-yaşlıların» eğitim konusundaki istek ve beklentilerinin azımsanmayacak boyutta olduğunu ortaya koydu (*).

(*) Bu konuda bakınız: Laslett, P. (1980). «Educating our Elders», New Society, 13 March; Midwinter, E. (1984). Mutual Aid Universities, Croom Helm, London; Allman, P. (1982). «New Perspective on the Adults: An argument for Lifelong

Bu araştırmalar, öteden beri bilinen yaş konusundaki basma kalıp düşünceler ile gerçekleri ve toplumsal grubun özelemlerini irdeledi, yaş, fiziksel görünüm ve öğrenme yeteneği arasındaki ilişkiyi yeniden yönlendirdi. Eğitim gerontolojisinin diğer disiplinler arasında akademik bir disiplin olmasını ve yaşam boyu eğitim ile «üçüncü yaş üniversitesi» kavramlarını tartişma ortamına getirdi (Kelly ve Diğerleri, 1988, s. 275).

İletişim teknolojisinin başdöndürücü hızla geliştiği günümüzde, çağı yakalamak ve güncel gelişmeleri bir parça olsun izleyebilmek, her yaş dilimi için «aslan ağzında bir lokma» görünümünü almıştır. Bu, «o bir lokma»ya uzanabilmeye kendilerini en şanssız görmeye eğilimli yetişkin - yaşlı grup, «ona uzanmak» için zamanın, kendilerinden gençlere oranla daha da azaldığı, güçlerinin daha da tükendiği, «o lokmayı» koparabilmeye daha da güçsüz ve daha az bcyin gücüne sahip olduğunu, haklı olarak kabul etmemektedir. Bu nedenle de, geçmişte bir dizi etkenlerden dolayı kaçırdığı eğitim fırsatını yeni teknolojilerden, bu teknolojileri üretenlerden ve bu teknolojileri uygulama kararı alan yöneticilerden istemeyi «en azından bir insan» olarak kendilerinde doğal bir hak olarak görmektedirler. Bu arayışlarını da eğitim alanında bir sorunları olarak ilgili uzman ve yöneticilere türlü iletişim ortam ve araçlarıyla yansıtmaktadırlar. «Bizim ülkemizde yaşlılar ne yazık ki çoğunlukla «miyadları doldu» diyerek bir köşede bırakılıyor ve burada unutuluyorlar. Bu yaşlılarımızın çekilmek zorunda kaldıkları köşelerinde «vadelerini» dolduruyorlar».

Oysa batılı ülkelerde bunun tam tersi bir durum söz konusu. Ninelerimiz, dedelerimiz, için genellikle «üçüncü yaş» kavramı kullanılıyor. Aslında birçok psikolog bu terimin kullanılmaması; yerine «olgunluk yaşı» teriminin seçilmesini öneriyorlar. Son zamanlarda gerek teknolojiye artan gelişmeler gerek tıp bilimindeki son keşiflerle insanoğlunun hayat yaşı olduğuça yükseklere çıkmış bulunuyor. Bunun sonucu bugün «üçüncü yaş» kavramında yer alanların sayısı gelişmiş batı ülkelerinde toplam nüfusun %30'unu oluştırmaya başladı. Ama acaba o insanları anlayabiliyor muyuz? Onların tepkilerini ve isteklerini doğru biçimde algılayıp, değerlendirebiliyor muyuz?

Education», *International Journal of Lifelong Education*, V. 11, Falmer Press, Sussex; Glendenning, F. (1978). «Lifelong Education and the Over 60s», in Jones, S. (ed), *Liberation of the Elders*, Beth Johnson Foundation Department of Adult Education, University of Keele, Stoke-on-Trent.

Çok kişi için, yaşlıları yalnız bırakmak yanlış bir eylem olarak kabul edilmekte; oysa «yalnızlık» ile «terk edilmişlik» duygularını birbirine karıştırmamak gerekir. Yaşlılar da yalnız kalmak, kafalarını dinlemek isteyebilirler. Önemli olan onlarda terk edilmişlik duygusunu yaratmamak. Yalnız kalmak ya da kalmamak yaşlı bir kişinin kendi seçimi olmalı aksi durumda terk edilmek durumunda, kendini güçsüz ve üretimden uzak bir insan olarak görecektir.

Batı'da «üçüncü yaş» kategorisindeki kişiler kesinlikle fizik (sel)i açıdan depresyon içinde insanlar olarak görülüyorlar. Tam tersine onların deneyimlerinden, hayat bilgilerinin yaşama aktarılarak, onlardan yararlanılmaya çalışılıyor» (Hürriyet, 1988, s. 1-2). Onların sahip olduğu atıl zaman dilimi de her düzeyden eğitim yapmalarına olanak sağlayan en önemli unsurlardan biri olarak görülüyor. «Haftalık çalışma saatlerinin 80'li saatlerden 35'li saatlere indiği, 21. yy. başında artan zamanlarını daha önce yitirmiş oldukları eğitim şanslarını yakalamada en somut avantaj olarak kullanabileceklerini her fırsatta belirtmektedirler» (Tokarski, 1988, s.328).

ÜÇÜNCÜ YAŞ ÜNİVERSİTESİ KAVRAMI VE UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Giderek artan nüfusun geleneksel yöntemlerle eğitim hizmetinin tam karşılanamadığı, üstüne üstlük, gelişmiş ve gelişmekte olan kitle iletişim araçlarının devreye girdiği çağdaş eğitim yöntemlerinin 1960'lardan bu yana toplumların eğitim sistemlerinde yer almaya başlaması, yetişkin - yaşlı grubun eğitim konusundaki isteklerini karşılamada onlar adına, birlikte eğitim, yaşamın her diliminde yaşamboyu eğitim, bir tür boş zamanları değerlendirme etkinliği olarak eğitim, buldukları yerden geleneksele göre daha zahmetsiz, üstelik fiziksel yorgunluğa meydan vermeyen eğitim, oldukça belli bir düzeye erişen ekonomik özgürlük ve rahatlıkları karşısında (birey olarak) daha ekonomik eğitim gibi açılardan, ibreyi onlardan yana çevirmiştir.

Böyle olunca; çağdaş eğitim yöntemlerinden olan uzaktan öğretim/eğitim (distance teaching/education) kendi kendini yönlendirme, yöneltme, kendi kendini disipline etme, kendi kendine öğrenme konusunda, gençlere oranla, çok daha (diğer toplumsal baskılardan örneğin; ev geçindirme, askerlik, evlilik paylaşımı, belli bir yaşam düzeyine ulaşma çabası, çocukların bakımı, iş vb. bas-

kılardan uzakta) «yetişkin - yaşlılara» uygun gelmektedir. Birçok ülkede uzaktan öğretim yöntemleri üniversiteler tarafından kampus dışı (off-campus) yaşamboyu eğitim adıyla, «yetişkin - yaşlı»ların eğitim gereksinmelerini, basılı malzemeler, televizyon, radyo yayını ve diğer kitle iletişim araçlarını kullanarak karşılamaktadır (Moore, 1987, s. 13).

1970'li yıllarla birlikte «yetişkin - yaşlı»ların örgün ya da uzaktan öğretim yöntemiyle her düzeyden eğitimlerinin, eksik yönlerinin tamamlanması çalışmaları, kayda değer gelişmeler göstermiş ve ilk kez 1973 yılında Fransa'da Toulouse Üniversitesi tarafından «Üçüncü Yaş Üniversitesi» (University of the Third Age - U3A) kurulmuştur. Bu tarihi izleyen on yıl içerisinde Batı Avrupa'da «yetişkin - yaşlı»lara yönelik olarak uzaktan öğretim yöntemine dayalı bir dizi kurs ve programlar hızla yapılandırılmıştır (Clennell, 1988, s. 63). Yine bu yıllarda, Amerika'da da yaşlıların eğitimi konusunda birçok dizgeli gelişmeler gözlenmiştir. Günümüzde 160'ın üzerinde ülkede işlevsel olan «Üçüncü Yaş Üniversiteleri» çoğunlukla Batı Avrupa, Kanada ve Amerika'da uygulama ortamı bulmuştur. İngiltere'de ilk «üçüncü yaş üniversitesi» 1982'de Fransa U3A modeli örnek alınarak kurulmuş ve sadece kampus dışı eğitim olarak yapılandırılmayıp, geleneksel (örgün) üniversite yapılarıyla da ilişkilendirilerek uygulamaya girmiştir (Kelly, 1989, s. 66).

Japonya'da University of the Air'de öğrencilerin %21'i 45 - 60 yaş arasında olmakla birlikte, 50 yaşın üzerindeki öğrenci oranı %11.9 dolayındadır. Bir diğer yaş dilimi olarak da 60 ve üzeri yaş dilimini oluşturanların oranı da %5.5'dir. (University of the Air, 1986, s. 18).

Kanada'da Saskatchewan Uzaktan Öğretim Üniversitesi öğrencileri ile ilgili olarak yapılan bir araştırmada, lise sonrasında öğrenimlerine 10 yıl ve daha fazla ara vererek bu üniversiteye devam edenlerin oranı %17 ve 50 yaşın ilerisinde olanların oranı ise %5 olarak ortaya çıkmıştır (Wong, 1987, s. 32).

Hollanda Açık Üniversitesinde (Open University of the Netherlands - OU/NL) kayıtlı bulunan 45 ve daha ileri yaş dilimindeki öğrenci sayısı 3292'dir. Bu öğrencilerin genel öğrenci sayısına oranı %7.6'dır. Hollanda Açık Üniversitesi'ndeki bu öğrencilerin 1131'i (%35'i) bayan, 2161'i (%65'i) erkektir. Bir başka deyişle, bayan öğrenciler tüm OU/NL bayan öğrencilerin %9'unu, erkek öğrenciler

ise tüm erkeklerin %10'unu oluşturmaktadırlar. Yine bir başka anlatımla bu yaş dilimindeki bayan öğrenciler tüm OU/NL öğrencilerinin %2,5'liğini, bu yaş dilimindeki erkek öğrenciler ise tüm OU/NL öğrencilerinin %5'ini oluşturmaktadırlar (Boon ve Enckevort, 1988, s. 112).

Bugün Avrupa ve Amerika'da yaşlı insanların öğrenme biçimleri ve yaşamlarının ileriki yıllarına ilişkin eğitim süreçleri ile ilgili birçok çalışma yapılmakta, bu konu ile ilgili literatür giderek artmaktadır. Burada bu çalışmaların hepsini özetlemek mümkün değil, ancak konunuzu yakından ilgilendiren çalışmalardan Almanya, Fransa ve İngiltere'de Üçüncü Yaş Üniversitesi kavramı ile açıklanan uygulamaları yansıtan araştırma örneklerine geniş ölçüde yer vermenin yararına inanılmaktadır.

Frankfurt Yetişkinler Üniversitesinde 600 Öğrenci (*)

Küçük Mark, yedi yıllık deneyimine dayanarak, «Büyükanneler artık eskiden olduğu gibi değil» diyor. Mildrid Tokoff, torununun bu durum analizini desteklemektedir; çünkü bu altmışlık dul alışılmış türden bir büyükanne değildir. Diğer bir anlatımla, cepleri şeker dolu, örgü işi ve masal kitaplarıyla donanık, torununa mürebbiyelik yapan bir büyükanne. Bu husus bir prensip meselesi ve doğal olarak da Mildrid Tokoff'un zamanını ve benzin, kitap, park ücreti için harcanacak her kuruşunu hesaplamak zorunda olduğundan beri bir tutumdur.

Mildrid Tokoff, 1982'de üç çocuk ve dört torun sahibi olarak ve («geç olmak hiç olmamaktan iyidir...» anlayışıyla) Frankfurt Johann-Wolfgang-Von Goethe Üniversitesi'nde konusunu artan bir heyecanla izleyen bir öğrencidir. Kızlarından birisi annesinin bu öğrenimine çok geç başlama kararına hayret ederek: «Sen deli misin? Dört torunun var ve sen üniversiteye gitmek istiyorsun. Neden?» diye haykırmıştır.

Mildrid Tokoff, bu soruya uzun uzun düşünme gereği duymadan «Evet görüyor musun, işte işin ilginç yönü de bu! Bir kimse

(*) Bu uygulama ile ilgili geniş bilgi Evelyn ROSSBERG tarafından kaleme alınan ve Scala, No. 7-8, 1984'de yayınlanan «Yetişkinler Üniversitesi: Frankfurt Yetişkinler Üniversitesinde 600 Öğrenci» adlı makalesinden ve Cevat ALKAN tarafından özetlenip çevrilen «Yetişkinler Üniversitesi: Frankfurt Yetişkinler Üniversitesinde 600 Öğrenci», Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Ankara Üniversitesi, Ankara, s. 289-294, 1984, elde edilebilir.

gerçekten üniversiteye bir meslekte yetişmek için gider. Oysa ben şu anda önceleri elde edemediğim birçok olanağı elde edebilirim. Benim şu anda yapınak istediğim budur» diyerek karşılık vermiştir.

Frankfurt Üniversitesi, 1982-1983 kış sömestrinden beri kapılarını açtığından bu yana ilk defa 600 kadar yetişkin; fen öğrenimi, sosyal yaşlılık öğrenimi ve hepsinden öte «kendi deneyimlerinin bilimsel öğrenimi» ile ilgili öğrenim görmektedir. Bunların en genci 43, en yaşlısı ise 86 yaşındadır.

Yetişkinler Üniversitesinde öğrenci sayısının artacağı böylece görülmüş ve Frankfurt Yetişkinler Üniversitesi ile bir model geliştirme girişiminde bulunulmuştur. Konunun girişimcisi Prof. Dr. Anita Karsten'e göre, «bu tüm dünyada eşsiz bir örnektir.» Federal Alman Cumhuriyeti'ndeki sayısız eğitim kurumlarından farklı olarak (örneğin halk eğitimi kursları, sendika, kilise, gönüllü kuruluşlar ve yetişkinler programlarıyla sosyal güvenlik kurumu) ve Dortmund, Marburg, Glessen, Oldenburg ve Berlin'deki «Yaşlılar Akademileri»nden farklı olarak Frankfurt Üniversitesi Yetişkinlere tamamen yeni ve kapsamlı dersler sunmaktadır. Bu uygulamada yaşlılar kendilerini hem öğrenci olarak hem de öğrenim konusu olarak denemekte ve incelemektedirler. Amaç, diğerleri yanında, pratik etkinliklere temel oluşturan ve aynı zamanda (gözlem altında bulunan grubu ise koşarak) sosyal gerçeğin bir yönünü içeren yaşlılığa bilimsel bir yaklaşım geliştirmektir. Ayrıca, Frankfurt Johann-Wolfgang-Von Goethe Üniversitesi, diğer ülkelerdeki araştırma sonuçlarından da etkilendi. Örneğin, Japonya ve bu konuda öncü olan Fransa, İsviçre, İsveç, İspanya, Portekiz, Hollanda, Finlandiya, Arjantin, Polonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Demokratik Alman Cumhuriyeti gibi.

«Üçüncü Çağ» kavramı insanın yaşamını üçe ayırmak suretiyle konuyu ele almaktadır; birinci çağ çalışma hayatına hazırlık, ikincisi çalışma hayatının kendisi ve üçüncü yaşam devresi ikinciyi izleyen çağ olup «yeni deneyimler için yeni bir fırsat ve iş hayatından özgürlüğe geçme süreci olarak tanımlanabilir.»

Bu nedenle bu gecikmiş öğrenim döneminin Frankfurt yetişkinler üniversitesindeki 600 olgun öğrencinin bir çoğu için sadece verimli bir eğitim fırsatı olmanın çok ötesinde bir anlam taşıması bir sürpriz değildir. Burada yeni bir hayat kalitesi gelişmektedir. Bu, yalnızca olgun öğrencilerin yaşam deneyimlerinden ve mesleklerinden öğrenimlerine ve çevrelerine gelen katkı nedeniyle ya da

sadece bilim alanlarında geniş ufuklar açma yeteneğinde olmalarından değil fakat aynı zamanda özellikle kendi kuşaklarında yeni arkadaşlıklar edinmeleri yanında genç öğrencilerden de arkadaşlık tesis etmeleri ve onlar hakkında çok şey öğrenmelerindedir.

Yetişkinler öğrenimi yetişkinlere kendileriyle, öğrencilerle ve bilimle olan etkileşimlerini güçlendirme olanağı vermektedir. Bu öğrenimle yaşam, yeni bir anlam kazanmakta, kuşaklararası boşluk ortadan kalkmakta ve çok tartışılan bu konunun sanıldığı kadar büyük bir sorun olmadığı anlaşılmaktadır.

Öğrenciler ona üniversite kafeteryasında «Bana göre sizin öğrenime devam etmeniz inanılmaz bir şey» dediklerinde Mildrid Tokoff gülmektedir. Dersaneler ve Seminerlerin durumu konusunda bu olgun kadın öğrenci, genellikle paylaşılan duyguları «Biz derslere hayret edilecek şekilde ve birlikte devam etmekteyiz» şeklinde ifade etmektedir. Profsör mutludur ve «farklı düşünmekteyim», «farklı görmekteyim», ve «kazandığım deneyimi unutmamaktayım» demektedir. Gençler bizimkinden farklı bir yeteneğe sahiptirler, çünkü onlar okuldan henüz çıkmışlar; oldukça farklı bilgilere sahiptirler ve bilgilerinin işe koşmada farklı yaklaşımları vardır. Tüm bunlara rağmen bu iş çok iyi yürümektedir.

Başlangıçta kapalı olan öğrenim alanlarının istekli (ve kritik) olan yetişkinlere açılması gerçekten başarılı olmuştur. Halen yetişkinler üniversitesi hukuk, eğitim, psikoloji, teoloji ve sanat öğretmenleri için dersler olmak üzere on ana alanda öğrenim hizmeti sunmaktadır. Konferans ve seminerlerle ilgili geniş ve kapsamlı programlar; «yaşlılığın anlamını tanıma», «yaşlılıkta sosyalleşme ve engelleri», «fizik algılamada değişme», «yaşlılığa hazırlık», ya da «yaşamın bu devresinde cinsel sorunlar» gibi konulara yer vermektedir. Ayrıca, yaşlıya yardım ve yaşlılık psikolojisi gibi konularla ilgili sorunlar da bilimsel tartışma konusu yapılmaktadır.

Gerek psikolojik yardım olarak öğrenim, gerekse terapi olarak öğrenim anlamında olsun bu tür bir öğrenime ilgi büyüktür. Bu Mildrid Tokoff için gerçekten de doğrudur. Baltık'ın bu Libor'lu hemşehrisi, genç bir kız iken okulunu bitirince eczacılık öğrenimi yapmak istemiştir fakat kader buna izin vermedi. Bugün yaşadığı Hessen'deki küçük kasabaya sadece bir yün battaniye ile yürüyerek gitti. O dönem, «para yoksa hiçbir şey yoktur» sözü ile karakterize olacak bir nitelikteydi.

Şartların zorlanmasıyla, hemşire oldu, kişi ancak barındırma, beslenme ve giyinme gereksinimini karşılayabilmekteydi. 1948'de evlendi... Ve işinden ayrıldı. Çünkü üç çocuğuna bakmak zorundaydı. Kendisine göre bu, kadının tipik bir kaderi idi. Ancak 1968'de tekrar hemşireliğe dönebildi. Kocasını 1970'de öldü ve 1978'de kansere yakalandığı için hemşirelikten ayrılmak zorunda kaldı. Ameliyatlar, kışın tedavileri, sağlık kürlerini kastederek kendisi: «Çaresiz bu duruma alışmak zorundaydım ve birçok kereler büyük yeise kapıldım» demektedir.

1980'de tesadüfen «Yetişkinler Üniversitesi»nin varlığından haberdar oldu. Üçüncü kez bir sağlık merkezinde sağlık kürünü tamamladıktan sonra Frankfurt Yetişkinler Üniversitesine ilk başvurular arasında kayıt oldu. Bu konuda kendisi «Olayları kendi akışına bıraktım» demektedir.

Mildrid Tokoff aynı zamanda, kendini tamamen öğrenimine vermekte, yetişkin bir çocukla paylaştığı 3 odalı dairesini salı ve çarşamba sabahları erkenden terk etmektedir, küçük arabasına atlamakta ve büyük bir heyecanla sürekli programla bilgi kazandığı Frankfurt'a sürmektedir. Eğlenme, sosyalleşme ve kişilik geliştirme yanında yaşlılık psikolojisi ve 19. yy. Fransız resmi ve teoloji onu aynı zamanda meşgul etmektedir. Bu konuda kendisi: «özellikle tutkum olduğu için değil fakat bazı sorunlara yanıt bulacağımı umut etmekteyim» demektedir salı, perşembe ve cuma günleri Üniversitedeki etkinliklerden uzak durmak zorunda olan Mildrid Tokoff bu konudaki duygusunu «beni ilgilendiren birçok şeyin olması üzücü» sözleriyle dile getirmektedir.

Bununla beraber Mildrid seçim yapmak zorundadır. Çünkü ailenin ondan beklentileri vardır ve torunlar hiç değilse büyükannelelerini araya da olsa görmek istemektedirler. Tüm konferanslar, okuma ödevleri ve sömestr raporlarından sonra boş zaman çok kısadır. Bununla birlikte Mildrid Tokoff yaşamının son üçte birindeki öğreniminden zevk duymaktadır. Bu duygusu, onun şu sözlerinde ifadesini bulmaktadır: «Kendim için ortak zevk ve ortak ilgi için birşeyler yapma fırsatı bulduğumdan çok mutlu ve minnettarım». Gerçekten de birçok kimse için hâlâ çok nadir elde edilen bir fırsat.

Frankfurt Üniversitesindeki yetişkinlerin %75'den fazlasının akademik öğrenimlerini aileleri için terk etmiş kadınlardan oluş-

ması bir tesadüf değildir. Tüm yaşamları boyunca daktiloluk yapmak, ya da bir dükkanda çalışmak zorunda kalan bu kadınlar yaşamın her kesiminden insanlardır ve bu yaşam böylece sürüp gitmektedir.

600 yetişkin öğrenci arasında, tabii olarak bilgilerini yenilemek isteyen akademisyenler, karmaşık psikoanalitik olguları mümkün olduğunca ayrıntılı öğrenmek isteyen başkanlar konferanslarına uçakla gelen Hamburg'lu eski pilotun durumundaki gibi ve benzeri tür yaşlı öğrenciler belirli sayıda da olsa vardır.

Tüm bunlar, herhangi bir sınırlamaya ve koşula tâbi olmadan önformasyon ve yaş sınırı aranmadan bilimsel eğilimleri doğrultusunda öğrenim yapma zevkini tadabilmektedirler. Alman Yetişkinlere Yardım Derneğinin Yönetim Kurulunun bir bildirisinde yer alan öğrenime katılma koşulu: «...Üniversite öğrenimi çerçevesinde yetişkinlik sorunu üzerinde çalışmak için en iyi ön koşul 'zaman ve ilgidir'».

Federal Alman Cumhuriyeti için orijinal olan ve kısa zamanda benzerlerinin oluşacağı tahmin edilen bu pilot girişimi yaratanlar Frankfurt Üniversitesi öğretim kadrosu, bilimsel araştırma kadrosu, sosyal yaşamın çeşitli alanlarındaki uzmanlar, öğrenciler ve nihayet sonuncu ve en önemlisi yaşlılardır.

Profesör Iben'e göre gençlerle yıllarca ilgilendikten sonra artık açıkça anlaşılmaktadır ki, yaş'ın temsil ettiği deneyimin ve aklın yüksek saygınlığına dönülmekte ve yaşlılara kendilerinin yaşama sanatında hiç de acemi olmadıkları hususunda güven duygusu ve deneyimi geri verilmektedir ki, bunun olmaması için bir neden yoktur.

Franca Üçüncü Yaş Üniversite Uygulaması

Maxi-Millienne Level-Guatrat ve Mongire Buras-Togoridhaft'ın birlikte yapmış olduğu «Üçüncü Yaş Üniversiteleri» adlı, 1982'de yayınlanan çalışma; Fransa'dan onaltı, Belçika'dan iki, Kanada'dan iki, üçüncü yaş üniversitesi ve Fransa Emekli Öğretmenler kuruluşuna üye ve diğer üçüncü yaş üniversitelerine kayıtlı öğrencilerden oluşturulan 1501 denek üzerinde yapılan uygulamaya dayanmaktadır. Kuşkusuz, bu örnekleme daha da genişletmek olabilirdi, ancak çalışmanın sınırları içerisinde bu oldukça zordu, bu nedenle bu çalışma yukarıda anılan kuruluşlarla sınırlandırıldı.

Çalışma, 1501 deneye uygulanan anketten elde edilen bilgiler üzerine oturtulmuştur. Deneklerden elde edilen bilgiler çerçevesin-

de «Üçüncü yaş üniversitesi» öğrencilerinin demografik özellikleri, onların çalışmaya yönelme bakış açıları, seçtikleri dersler, öğretim yöntemine karşı tutumları ve buldukları kurumdaki sosyal ilişkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü yaş üniversiteleri'nde (U3A) yaş sıralaması 44'den 90 yaşa kadar uzanmaktadır. Öğrencilerin %53'ü 60-69, %26'sı 70-90 yaş dilimi arasında bulunmaktadır. Bu öğrencilerin İngiliz Açık Üniversite yaşlı öğrencilerden bir dizi farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılıklardan en çarpıcı olanı cinsiyet açısındandır. Üçüncü Yaş Üniversiteleri'nde %70 erkek, %30 kadın öğrenci bulunmaktadır. Bu oran İngiliz Açık Üniversitesi'nde erkekler %54, kadınlar %46 oranındadır (*). Diğer farklılıklar ise, yine üçüncü yaş üniversiteleri'ndeki öğrencilerin mesleksi dağılımına bakıldığında bu öğrencilerin %8'inin daha üst, %48'inin orta ve %28'inin daha düşük düzeydeki meslek gruplarından geldiği görülmektedir. Bununla birlikte «üçüncü yaş üniversitesi» öğrencileri ile İngiliz Açık Üniversitesi yaşlı öğrencilerinin bir dizi ilginç benzerlikleri de bulunmaktadır. Örneğin üçüncü yaş üniversite öğrencilerinin %16'sı üniversite derecesine sahip %16'sı daha alt düzeyde diploması bulunmakta (lise ve dengi) büyük bir çoğunluğun ise herhangi bir düzeyde diploması bulunmamaktadır. Yine her iki kuruluşta kadınlar, erkeklerden daha az bir orana sahiptirler ve erkeklerin eğitimsel geçmişleri, kadınlara oranla daha yüksektir. Her iki kuruluşta da öğrencilerin çoğunluğu evlidir. Yine bekar, dul ve ayrılmış kadınların oranı, yaklaşık olarak eşit görülmektedir.

Üçüncü Yaş Üniversitesi öğrencilerinin %70'den fazlası U3A'daki çalışmalarına ek olarak bazı etkinliklerde bulunmaktadır. Öğrencilerin yarısından fazlası, bu kuruma devam etmede kendilerini yönlendiren en temel öğenin kültürel bağlamda kişiliklerini geliştirme ve geçmişte kaçırmış oldukları eğitim olanağını yeniden elde etme olduğunu belirtmişlerdir. Diğer %20 ise, bu kuruluşa devam etmede etkin olan öğenin eğitimlerine katkıları yönünden devam etme isteginden doğduğunu vurgulamıştır.

Deneklerin üçte ikisi, dil ve insan bilimleri konularıyla ilgili programları seçmiştir. %12'si de fen ve matematik konularına yö-

(*) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız Levat, Gautrat, M. (1982). Les étudiants to Tourisime Age Dans Les Universités de Tourisime Age, Université de Paris Matorro'den aktaran Stephan Clennel ve Diğerleri (1984), *Older Students in the Open University*, Regional Academic Services, Open University, p. 88-89 United Kingdom.

nelmişlerdir. Öğrencilerin çoğunluğu bu modern öğretim yöntemini benimseyip, onaylamışlar ve %20'si daha genç öğretim elemanı ile karşı karşıya gelmeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. «Üçüncü yaş üniversiteleri'ndeki öğrencilerin sosyal ilişkilerinde daha arkadaşça» ancak çok yakın olmayan ilişkiler ile küçük iletişim grup ortamlarını benimsedikleri ortaya çıkmıştır.

Öğrencilerin %80'inden çoğu, böyle bir kuruluş ve eğitime devam ettikleri için belleklerinin uyanık ve zinde kaldığını belirtmektedir. «Üçüncü yaş üniversitesi'ne devam eden öğrencilerin çok büyük bir bölümü, kendileri için çok yararlı olduğu duygularını belirtmiştir.

İlk kez Fransa'da «Üçüncü Yaş Üniversitesi» oluşturulması örneğinde olduğu gibi son yıllarda artan bir gelişme gözlenmekle birlikte, İngiliz Açık Üniversitesi yetişkin - yaşlı öğrencileri ile ilgili bir dizi araştırma yapılarak, onların başarı ve verimliliklerini araştırmak, uygulanmakta olan uzaktan öğretim yönteminin etkilerini değerlendirmek, başarının yükseldiği, düştüğü noktalardaki etkileri ortaya koymak, sorunlara çözümler geliştirmek, «yetişkin-yaşlı» öğrencilerin dencyimlerini değerlendirmek, «yetişkin - yaşlı» öğrencilerin gereksinmelerini tanımak, tanımlamak, tanıtmak ve daha çok «yetişkin - yaşlı»nın Açık Üniversite programlarına katılmalarını sağlamak amacıyla, Açık Üniversite Yaşlı Öğrenciler Araştırma Grubu (Older Students Research Group - OSRG) oluşturulmuştur.

İşte bu noktada, bu araştırma grubunun bugün 70.000 öğrencisi bulunan İngiliz Açık Üniversitesi'nde sayıları 3500 - 4000'i bulan yetişkin - yaşlı öğrenciler üzerinde yaptıkları çalışmaları İngiliz Açık Üniversitesi'ndeki ortalama yaşlı öğrenci profilini çıkarmada örneklik edebilecek araştırma özetlerine yer vermekte yarar görülmektedir (*).

İngiliz Açık Üniversite Uygulamasında Yaşlı Öğrenciler

Az sonra, bu araştırma grubunun İngiliz Açık Üniversitesi'nde çeşitli düzeydeki programlarına katılan 60 ve daha üstü yaş diliminde bulunan öğrenenlerin bir dizi özellikleri ile Açık Üniversite'ye

(*) Bu bölümdeki bilgiler, Patrick KELLY, Nigel CUTRESS ve Flone PALMER (1988) „The Support Needs of Older Students“, *Open Learning*, February, 15, s. 46-47, United Kingdom ve daha önce adı geçen makalelerden özetlenerek verilmiştir.

devam ettikleri yıllara ilişkin deneyim, sorun, özlem ve beklentileri ile ilgili olarak, bazı bilgilere yer vermektedir.

Posta yoluyla yapılan araştırmada elde edilen anketlerin yanıtlarında, öğrencilerin kendilerini güdüleyen en temel unsurun, kendilerine sunulan üniversite olanaklarıyla eksikliklerinin tamamlanması olduğunu göstermiştir. Bu kuruma devam etmedeki en önemli nedenin, kişisel gelişimlerini devam ettirmek, İngiliz Açık Üniversitesi'ne (BOU) «Açık Üniversite» kavramından hoşlandıkları ve çalışmalarını evde, ev ortamına dayalı olarak yürütebilecekleri için kayıt yaptırdıkları ortaya çıkmıştır (**). Öğrenciler tarafından verilen yanıtlardan Açık Üniversite uygulamasının, geçmişte kaçırılan eğitim fırsatlarının eksikliğini tamamlayacak bir çalışma ortamı olması belirtilmiş, bunun da, kendi gelişimleri için tek ve en önemli neden olduğu düşüncesi vurgulanmıştır. Çoğu, bu üniversiteye kayıt olmakla, en çok belleklerinin (beyinlerinin) uyanık kalacağı düşüncesiyle yöneldiklerini belirtmiştir.

Açık Üniversiteye Giriş Koşulları

İngiliz Açık Üniversitesi her yaş diliminden öğrencilere üniversiteye giriş için iki olası yol önerir. Birincisi; üniversiteye giriş (İngiltere'de normal üniversiteye girme yaş sınırı 18'dir) yaşını aşmış herkese açıktır ve adaylarda akademik geçmiş arama gereksinimi yoktur. Bu koşul, özellikle II. Dünya Savaşı zamanında yaşamış ve eğitimleri bu nedenle yarıda kalmış bir kuşak için çok önemlidir. Açık Üniversite'deki yaşlı öğrencilerin eğitimsel nitelikleri gözönünde tutulduğunda kendi yaş kuşaklarının tipik bir örneğini oluştururlar. Ülke nüfusu içersinde 60 yaşını aşmış kitlenin daha ileri bir üniversite diplomasına ya da öğretim niteliğine kavuşmuş olan %20'lik oranın, %8'ini oluşturan Açık Üniversite öğrencileriyle kıyaslandığında %5'den daha az bir oranda üniversite öncesi diploma sahibi olduğu görülecektir. Bu da, çoğu yaşlı öğrencinin yaşam geçmişi hakkında bize bilgi verir. Açık Üniversite; resmi bir eğitim almamış ancak, bazı eğitim niteliklerini elde etmiş %20 dolayındaki yetişkin ile de ilgilenmiştir.

(**) İki yıl süren araştırma projesi tüm yaşlı öğrencilerin özelliklerini ve dersle olan ilgilerini kapsamaktadır. Bu bilgiler üniversitenin sahip olduğu 13 bölgesel merkezinde bulunan yaşlı öğrencilerden raslantusal örnekleme yöntemi ile seçilen 60 ve daha üstü yaş diliminde bulunan öğrencilere postailenen anket ile, 60 yaşlı öğrenci ile yapılan görüşmeden elde edilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Older Students Research Group Regional Academic Services. The Open University, 1984.

Açık Üniversite, ikinci olarak da, çoğu öğrenciler için normal bir üniversiteye ya da yüksekokula devam etmenin zor ya da bazı açılardan sakıncalı olduğu durumlarda bu öğrencilere devam kolaylığı yüzünden olanak tanıyordu. Eşdeyişle, uzaktan eğitim sistemi birçok avantaja sahiptir. Bunlardan en belirgin olanı, öğrencilerin derse devam etme zorunluluğunun ortadan kalkmış olmasıdır. Neden Açık Üniversiteyi seçtikleri sorulduğunda, çoğu yaşlı öğrenci, açık üniversite kavramından memnun oldukları ve evde çalışmayı tercih ettiklerini belirtti. 300 kadar yaşlı (60 ya da daha ileri yaş diliminde olan) kişinin İngiltere'deki normal geleneksel (örgün) üniversitelerde ya da yüksekokullarda, eğitim gördüğü tahmin edilmektedir. Buna karşılık, 1985 yılında Açık Üniversite'deki toplam 67.433 lisans programlarına devam eden öğrenciden 3.227'si 60 ve daha ileri yaş diliminde olanlardan oluşuyordu. Bunlardan 367'si lisans derecesiyle mezun oldu. İngiltere'deki lisans dersleri alan tüm yaşlı insanların %90'ı, Açık Üniversite'ye kayıtlı bulunmaktadır (Midwinter, 1982, s. 28).

Uzaktan Eğitim Uygulamasında Bazı Esnek Yönler

Uzaktan öğretim yöntemi, belli ders programı, ders saati, ders yeri gibi unsurları içeren örgün (geleneksel) üniversitelere oranla, öğrencilerine daha geniş boyutlu kontrol olanağı verir.

Açık Üniversite'nin geçişli program yapısı çok esnektir. Bir kere, öğrencilerin bir temel dersleri geçmesi halinde ders seçiminde bir sınırlama bulunmamakta ve birey isterse, kendisine sunulan tüm altı konu (Sanat, Sosyal Bilimler, Eğitim, Matematik, Bilim ve Teknoloji) alanından da ders alabilmektedir.

Pratikte yaşlı öğrenciler sanat derslerine ağırlık vermektedirler. Bunun yanısıra, diğer popüler konular ise tarih, felsefe, sanat tarihi, din ve müzik'tir. Öğrenciler, işlerin yoğunluğuna göre, yılda bir ilâ iki kredi arasında ne kadar ders yüklenecekleri konusunda serbestçe karar alabilirler.

Eğer, başka bağlantıları varsa ya da üniversitedeki çalışmalarına bir süre ara vermek istiyorlarsa çalışmalarını bir yıl ya da daha fazla bir süre için bırakabilirler ve istedikleri zaman bıraktıkları yerden başlamak üzere geri dönebilirler.

Belki uzaktan eğitimin en esnek boyutu, çalışma yeri ve hızına karar verme özgürlüğünün olmasındandır. Birey olarak öğrenci,

neyi, ne zaman, nasıl ve ne derinlikte öğreneceğine kendisi karar verir. Yaşam biçimine ve diğer yaşamsal etkinliklerine uygun bir çalışma modeli oluşturur. Bazı öğrenciler zaman zaman gençlerden daha çok zamana gereksinim duymuşlardır. Çünkü ders malzemelerini kavramaları daha uzun bir süre alabilmektedir. Diğerleri de plan yapmak için çevredeki kişilerden ya da genç ailelerden daha uygun ve daha geniş bir özgürlüğe sahip olduklarını düşünmektedirler. Yaşlı öğrencilerin çoğu, haftanın 5-6 günü, günde 2-4 saat arasında düzenli olarak ders çalışmaktadır.

Uzaktan Eğitim Uygulamasının Bazı Destekleyici Özellikleri

Uzaktan eğitim, evde öğrenen öğrencilere daha geniş ve yalnız çalışabilmelerine destek olma amacıyla birçok yöntemler geliştirilmiştir. Açık Üniversitede öğretim ve öğrenciye destek sistemi, geçmiş eğitim yapılarına hiç bakmadan, (dikkate almadan) tüm yetişkinlere açık olan daha üst düzeyde eğitim programı sağlamayı tasarlamıştır. Tüm üniversite öğrencileri, lisans çalışmalarına ve uzaktan öğrenim programlarına hazırlık amacını içeren derslerle ilgili çalışmalarına başlarlar. Her biri temel ders için, hazırlık malzemeleri akademik yılın başlamasından önce organizeli bir şekilde dağıtılır. Üniversite'nin 13 bölgesel merkezi (Regional Center), basılı ve kişisel bilgileri sunmakta ve farklı düzeyde bilgilenmek isteyenlere çeşitli önerilerde bulunmaktadır.

Bu servisler, yetersiz olan öğrenciler ve ayrıca sağlık sorunları olan yaşlı öğrencilere bir dizi olanaklar sunar. Kuşkusuz bazı yaşlı öğrencilerin işitme, görme ya da fiziki rahatsızlıkları olabilir. Örneğin, 60-69 yaş grubunun sekizde biri rahatsızdı, yetmiş ve yetmişini aşmış yaş grubunun dörtte birinde birtakım rahatsızlıkları olan kişilerdi. Öğrencilere yardım etmek amacıyla yazılı ders malzeme üniteleri ses kasetlerine aktarıldı, televizyon ve radyo yayınları yerine kullanılmak üzere video bantlar üretildi. Bütün bu çabalar yaz okullarında özel eğitim gereksinimleri ya da yaşam isteklerine ulaşmak için kullanılmıştır ve tıbbi durumlarından ötürü yeteneklerinden bazıını kullanamayan öğrencilere, diğer öğrencilerle birlikte eşit düzeyde bir telâfi sınavı düzenlenmiştir. Öğretim ve danışmanlık uygulaması öğrenci destek sisteminin temel bölümüdür. Öğrenciler ilk yıllarında, farklı derecelerde hazırlık dönemini şart koşan, özel öğretime ait grup programını ders boyunca yürüten ve devam ettiren bir danışman öğretime bağlıdır. Öğ-

renciler evde öğrenmeye yatkın olmalarına karşın; bu onların yalnız çalışmak istediklerini göstermez. Çok sık olmasa da memnurluk verici bir durum olarak yaşlı öğrencilerden üçte ikisinin özel öğretmene düzenli olarak devam ettikleri belirlenmiştir. Onda biri de, öğrenciye doğrudan yardım eden gruplara aittir. Kişisel bağlantılar, Açık Üniversite'nin yaşlı öğrenciler için çalışmasının önemli bir boyutudur ve oldukça katılım sağlayan özel öğretmen oranı, özel öğretmen ve danışmanlık hizmetleriyle genç öğrencilerde olduğundan çok daha fazla memnurluk duymalarını yansıtmaktadır.

Yaşlı öğrenciler için gerekli donanıma sahip olmayan bir eğitim programının kusurlarını kapatmak için Açık Üniversite'nin sisteminden yararlanılmaktadır. Yazılı sınavlar yaşlı öğrenciler arasında oldukça kaygıya neden olmaktadır. Bazı yaşlı öğrenciler 3 saat boyunca sürekli dikkatlerini toplamayı ve çaba harcamayı gerektiren bir sınav ortamında doğal bir dezavantaja sahip olmaktadır. Genel sınavlar yaşlı öğrenci çalışma programlarına uygun olmayabilir, ancak Açık Üniversite'nin genel durumunda yaşlı öğrenciler, diğer tüm öğrenciler gibi aynı koşullarda ders almayı ve başarılarını değerini düşürebilecek herhangi bir ayrıcalığı istememektedirler.

İngiltere'de yaşlı öğrencilerle ilgili olarak belirtilecek bir diğer temel konu, uzaktan eğitim yöntemleriyle (birarada olmalarından değil ama onların) eğitimde düşük ilgi düzeyleriyle ilgilidir. Araştırmalar, 60 yaşını aşmış öğrencilerden yalnızca %2'sinin herhangi bir eğitimsel faaliyetle meşgul olduklarını bildirmektedir. (Morrison, 1982a, s.2). Öne sürülen bu açıklamalardan birkaçı eğitimin geçmişteki olumsuz deneyimlerini ve uygun çalışma programını geliştirme amacıyla hazırlanan eğitim sistemindeki başarısızlığı içermektedir. Fiziksel ve kültürel bakımdan geri kalmış yaşlı insanların tam üyelik haklarından yararlanamayacağını kapsayan yazılı bilgiler basında çıktığı için, çoğunun eğitimden caydırılması da mümkündür (Morrison, 1982b, s. 4).

Açık Üniversite'nin basılı malzeme, bölgesel merkezlerdeki özel öğretmen ve danışmanlarla birlikte, sesli, görüntülü öğretim araçlarının uyumlu birleşimleri, etkili bir eğitim programını arayan yaşlı öğrencilerin istek ve gereksinimlerini karşılamada yetkin olduğu, araştırmalarla ortaya çıkmıştır.

Eğer, üniversite çalışmalarını başarmış yaşlı öğrenciler varsa, bu kişiler, ilgili ders alanlarının çok daha geniş düzeylerinde iyi bir dinleyici ve daha değişik ileri düzeylere devam eden kişiler olabilirler.

Uzaktan eğitim, yaşlı öğrencilerin çalışmalarını sürdürebilecek uygun bir eğitim yöntemidir. Eğer uzaktan eğitimin sahip olduğu bu gücü, ilgililerin gereksinmelerine cevap verebilecek şekilde geliştirilse ve yaşlı öğrencilere destek olabilirse, yaşlılar tarafından çok geniş bir katılıma engel taşıyan kaygıların aşılmasında gerçek bir şans durumuna gelir.

Bununla birlikte, kişisel ve üniversite ile ilgili çalışmalardan elde ettikleri doyum, akademik başarıyla bütünleşmiştir. Yaşlı öğrencilerin evde derslerine, ödevlerine çalışma etkinlikleri konusundaki verimlilikleri üzerindeki değerlendirmeler, 60 yaşın altındaki öğrencilere göre daha iyi, sınavdaki başarı oranları ise biraz düşüğe olduğunu göstermektedir. Ev ödevleri ile ev çalışmaları ve sınav sonuçlarıyla birleştirilerek elde edilen final geçme notu açısından, genç-yetişkin öğrencilerle aralarında gerçek bir farkın bulunmadığı görülmüştür. Yine yapılan araştırmalarda yaşlı öğrencilerin, yaşları dolayısıyla herhangi özel bir hizmet beklentisi içinde olmadıkları sonucuna ulaşılmış bulunmaktadır. Ancak, İngiliz Açık Üniversitesi'ndeki (BOU) yaşlı öğrenciler konusundaki çalışmalar biçimsel (geleneksel) ve biçimsel olmayan (çağdaş) eğitim kurumlarında, danışma kurumu, öğrenciye akademik ve psikolojik açıdan destek olma, yazılı malzemeler ve yayınlar gibi önemli etkenlere duyulan gereksinmelerin giderek arttığını göstermektedir (*).

Uzaktan Eğitimde Katılım

Araştırmalar, İngiltere'de herhangi bir eğitim kurumuna devam eden 60 yaşın üzerindeki öğrencilerin, ülkedeki 60 yaşın üzerindeki nüfusun sadece %2'sine eşit olduğunu ortaya koymaktadır. (Midwinter, 1982, s. 30). Buna ek olarak, İngiliz Açık Üniversitesi'ndeki (BOU) yaşlı öğrencilerin özelliklerinden eğitim geçmişleri irdelendiğinde belirgin olan özellik görülmektedir. Ülkedeki 60 yaşın üzerindeki nüfusun, İngiliz Açık Üniversitesi'nde okuyan 60 yaş üzerindeki öğrenciler de dahil iken lisans diploma derecesi alanların oranı %5'den azdır. Buna ters olsa da biçimsel özellikleri açısından üniversite diplomasına eşdeğer olmayan ancak kolej, politeknik, iki ya da üç yıllık yüksek eğitim kurumlarına devam edenlerin

(*) Araştırma projesi Açık Üniversitedeki yaşlı öğrencilerin tutum ve ders çalışma yöntemleri hakkındaki bilgileri sınamak ve İngiltere'de yaşlılara eğitim veren diğer kuruluşlarla karşılaştırma yapmak için yürütülmüştür.

oranı %20 dolayında olduğu ileri sürülse de bu gibi eğitim kurumlarından mezun olanların oranı %8'dir. İleride üniversite diploması alanların oranı %20 olacaktır. Bununla birlikte, niteliklerini gözönünde bulundurmaksızın, onların geçmişteki eğitimlerinin de olumlu yönde görüldüğü belirtilmektedir. Daha önce yapılan çalışmalarda, bunun yetişkin eğitimi çalışma programlarına katılım gösterme açısından önemli bir gösterge olduğu ortaya çıkmıştır. İşçi Partisi öğretim sözcüsü Giles Radice bir konuşmasında, «İşçi Partisi 1990'lı yılları ileriki yaşlarda insanların da eğitimden geniş alanlarda yararlanabilecekleri bir durumu getirebilmek için, eğitim sisteminde radikal gelişmelere olanak vermeye çabalayacaktır. Gelecekte hem azalan genç nüfusun hem de yetişkinlerin yararlanabilecekleri öğrenim sisteminin geliştirerek sosyal, ekonomik ve kültürel düzeydeki boşluklar kapatılacaktır» demektedir (Radice, 1987).

İngiltere'de yaşlıların eğitimdeki düşük ilgisi, yaşlılar tarafından bir dizi nedenlerle geliştirilerek açıklanmıştır. Bu açıklamalar, çocukluk günlerinden bu yana eğitimin olumsuz bir görüntüsü olduğunu, eğitim sisteminin yaşam boyu eğitim kavramını açık seçik bir şekilde anlatmadaki başarısızlığı, birbirlerinin düşüncesine sıkı sıkıya bağlı tutumu yaşlıların eğitime tutucu ve olumsuz bakışları ve yaşlıların eğitim için yeterli araç ve gereçlerin ayrılmaması gibi nedenler yer almaktadır (Clennell, 1987, s. 7).

Açık Üniversite Yaşlı Öğrencilerinin Bazı Kaygıları

Açık Üniversitedeki yaşlı öğrencilerin hemen hemen üçte ikisi önceki çalışma durumları ile ilişkili olarak (üniversiteye gitmeden önce mesleki yeteneklerinin yitirilmesi konusunda) üç temel konuda kaygılanmışlardır. Bunlar; a) Bellek ile ilişkili kaygılar, b) yazılı sınavlar ile ilgili kaygılar, c) ders çalışmanın üstesinden gelme ile ilgili kaygılardır.

Bellek ile İlgili Kaygılar: Yaklaşık olarak öğrencilerin yarısı 'hatırlatma güçleri' konusunda endişe duymaktaydı. Ancak, yaşlı öğrencilerin yaklaşık %25'i gerçekten bu konuda güçlük çektiğini belirtmiştir. Bellekteki yıpranmalar ve onun yapısı zaman zaman tartışma konusu olmuştur (*). Ancak belleğin çok önemli

(*) Yaşlılıkta öğrenme sürecindeki gelişme ve sorunlar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Allman, P., (1980). *Adult Development: An Overview of Recent Research*, University of Nottingham, Department of Education; Birren, V.E., and Schaie, K.W. (1977) *The Handbook of the Psychology of Aging*. Van Nostrand Reinhold, New York.

etken olduğu pek çok öğrenci tarafından yalanlanmış, kabul edilmemiştir (Bilston, 1989, s.13). Gerçekten de çalışmaya ilişkin sorunların sadece hafızadan kaynaklandığını söylemek olanaksızdır. Ayrıca her yaştaki öğrencinin belleğindeki çeşitli güçlükler de bulunabilir. Normal olarak önceki yaş dönemlerinden arta kalan bazı bellek güçlüklerinin zaman zaman söz konusu etmesi olağandır.

Bellek güçlüklerinin en başta gelen nedenlerinden biri, danışma gereksinimi konusunda, algılamaya ilişkindir. Hafıza güçlüğü sorunu olabileceği korkularından kaynaklanarak, ders çalışmaktan kaçınan pek çok yaşlı insan olduğu tahmin edilmektedir. Diğerleri de özellikle çalışmalarını (derslerine çalışmanın) daha başında «öğrenmek için oldukça yaşlıyım» dediklerinde kendilerini engellemiş olanlardır. Abartılmış korkulardan uzaklaşmak için cesaret, kişinin kendine olan güveni yenilemesi ve eğitim sistemince desteklenmiş olması gerekmektedir. Bu da, uzun dönemde ve bu konuda aşağıda sıralanan etkinliklerin ısrarla üzerine gidilmesini gerektirir. Bunlar :

*Bilgi ve tanıtım; çalışma programlarına olan ilgiyi artırmak ve yaşlı insanların eğitimde başarılı olabileceğini tanıtmak, yaymak ve bu konudaki gerçek, bilimsel değerlerle kamuoyunu bilinçlendirmek.

*Tartışmalara katılım; bu konudaki araştırmaların yapılmasını sağlamak ve başvuru sahipleriyle, derslerden beklentilerini, ders çalışma yöntemlerini (sistemlerini) ve onların kaygılarını tartışmak.

Başlama; hazırlık dönemi sırasında malzemeler, rehber ve kişisel ilişkiler sağlamak, öğrencilerin öğrenme yeteneklerini geliştirmede yardımcı olmak ve kendi kendine öğrenme politikalarını (stratejileri) yapılandırmaktır ().

Yazılı Sınavlara İlişkin Kaygılar: Öğrencilerin dörtte biri yazılı sınavlar konusunda üzülmüş, kaygı duymuştu. Nitekim bu öğrencilerin üçte birinin düşüncesi haklı çıkmıştı. Bu korkuları resmi sınav sonuçları ile de belgelenmişti. Sınav

(*) Öğrenme yeteneklerini geliştirmede yardımcı öğeler ve öğrenme stratejilerinin oluşturulması konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Abraham Moıs (1980) *Education and the Elderly: Research Perspectives on Ageing*. Age Concern Research Unit, London; Glendinning, F. (1985) ed. *Educational Gerontology: international Perspectives*. Croom Helm, London; Midwinter, E. (1984) ed. *Mutual Aid Universities*, Croom Helm, London; Norton D. (1984) *USA in Britain: Developments and Testimonies. Culture, Education and Society*. Vol. 38, No. 1.

sonuçlarına göre yaşlı öğrencilerin geçme yüzdesi %5 gibi çok az bir orandır. Yaşlı öğrenciler ile yapılan görüşmelerde üç saatlik sınavlarda, konsantrasyon konusunda bazı güçlükleri ve fiziksel yorgunlukları olduğu belirlendi. Öğrencilerden bir bu konudaki deneyimlerini «30 yıl öncesinde olduğu gibi çabuk düşünme ve yazma konusunda çelişki içersindeyim» şeklinde anlattı.

Belki de bundan dolayı yaşlı öğrenciler yazılı sınavda zamanlama konusunda dezavantaja sahiptirler. Üniversitelerin işleyişinde; bilinen hastalık, beceriyi gerektirecek bedensel özür ya da rahatsızlıklarından kaynaklanan kayıpları karşılamak üzere bazı önlemler düzenlenmiştir. Bu öğrencilere fazladan (ekstra) zaman tanınır ya da yardımcı elemanlar kullanılırsa bu durum ortadan kaldırılabilir. Ancak, yaşla ilgili konularda buna izin verilmez. Bununla birlikte Açık Üniversite lisans programlarında yaşlılara sağlanacak böyle bir durum, aynı şartlarda, aynı dersleri alan kitle için farklı sınav ortamı uygulaması başarıyı etkileyici bir öğe olarak görüleceğinden, yaşlılar, onların gerçek başarılarını gölgeleyecek böyle bir ayrıcalıklı davranışı hiçbir zaman istememişler ve böyle bir uygulamayı da önermemişlerdir.

Ders Çalışmanın Üstesinden Gelme ile İlgili Kaygılar: On öğrenciden dördü (%40) düzenli ve programlı bir şekilde derslerin nasıl üstesinden gelineceği konusunda kaygı duymaktaydı. Yüzde otuzu, ders malzemelerini anlamakta güçlük çektiklerini belirtmişti. Uygulamada öğrencilerin onda biri bu sorunları yaşamıştı. Açık Üniversite öğrencilerinin dersleri hafife almak gibi bir kararları yoktu. Onlar ders çalışma için gereksinilen zamanı bulmak için diğer etkinlik ve ilgilerinden özveride bulunma konusunda yönlendirilmiş ve isteklendirilmişlerdir. Onlar genel olarak ders ve çalışmalarında başarılı olmak üzere örgütlendirilmiş ve yüreklendirilmişlerdir.

Ancak, bazı yaşlı öğrencilerin bu yönleri körelmiş ya da varolmamış olabilir. Açık Üniversite öğrencilerinin yarısı tam günlük, örgün eğitimlerini 16 ya da daha önceki yaşlarında tamamlamışlardır. Onların öğrenme, ders çalışma yöntemleri o zamanki deneyimlerinden mayalanmış ya da bunun ile sınırlı olmuş olabilir. Yüksek eğitim düzeyinde eğitim almış olanlar, geçmişteki uğraştıkları iş konusyla ilişkili olarak pratik ya da çözümsel davranışları farklılaşmış, yeni çalışma yöntemleri geliştirmiş olabilirler

ya da bunun için yeni çözümler bulabilirler. Ciddi bir çalışma için zaman bulamamış olanlar, akademik gerekleri ve çalışma yetilerini yenilemek gereksinmesi içerisinde olduklarıdır.

Açık Üniversite'de öğrencilerin hazırlama kurslarıyla, yazılı ve basılı malzeme, toplantılar (düzenli toplantılar), danışma merkezleri, farklı tartışma yöntemleri ile onları diploma derecesi öncesinde belli bir seviyeye getirme düşüncesi vardır. Geçmişte her ne kadar yaşlı öğrenciler uzaktan öğretim sistemini ev ortamına dayalı bir sistem olarak kabullenseler de bunun tek başına çalışma anlamına gelmeyeceğinin unutulmaması gereği daha önce vurgulanmıştı. 60 yaşın üzerindeki her on öğrenciden biri, kendi kendilerini, etkileşimde bulunarak katkı getirmeyi amaçlayan gruplardan-kümelerden birine üyedir. Burada özel öğretmenler vardır ve tartışır, kendilerini belli bir düzeyde doyururlar. Eğer, öğrencileri gece eğitiminden gündüze çevirirlerse, katılımın daha yüksek olabileceği ileri sürülebilir.

Özetle, İngiliz Açık Üniversitesi'ndeki ders çalışma ve sınavla birlikte doğabilecek bir dizi zihisel sorunlarının olabileceğini düşünüyorduk. Gerçekte, öğrenciler, beklentilerinden daha az düzeyde zorluklarla karşılaşmışlardır. Büyük çoğunluk, çalışmalarını konusunda çok istekli ve beklentilerine tamamen karşılık bulduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca yansıttıkları görüşlerinde; öğrenmekten zevk aldıklarını, yeni düşüncelerle yüreklendirildiklerini, böylelikle başarıyı tattıklarına yer vermişlerdir. Yine yaşlı öğrenciler, yüksek sayılabilecek akademik, düzeye de ulaşmışlardır. Yaşlı öğrencilerin başarısı, Açık Üniversite'nin diğer tüm öğrencileriyle karşılaştırıldığında, derslerden geçme notu oranları açısından çok az bir farklılık olduğu görülmüştür. Örneğin, 60-64 yaş arasındaki öğrenciler, Açık Üniversite'deki tüm öğrenciler arasında en başarılı olanlardır (*). Özellikle özel öğretime ya da yüzyüze eğitimle danışmanlık hizmetleriyle ilgili olan bulgularda başarı oldukça yüksek görülmekte bu nedenle de yaşlı öğrencilere özel bir grup olarak davranılmamıştır.

(*) Bu durum, Açıköğretim Fakültesi yetişkin-yaşlı öğrenciler açısından incelendiğinde 1989-1990 öğretim yılında dekanlıktan 45 ve daha ileri yaş diliminde bulunan öğrencilerin genç-yetişkin öğrencilerden daha başarılı olduğu, yetişkin-yaşlı öğrenciler grubundan olan, 54 ve daha ileri yaş diliminde bulunanların Açıköğretim Fakültesi tüm öğrenci gruplarından ders geçme açısından en başarılı grup olduğu görülecektir. Bu grubun derslerden aldıkları geçme notunun ders sayısına bölümünden elde edilen ders geçme ortalaması 22.14'dür.

Yaşlı öğrenciler neden uzaktan öğrenime ilgi duymuşlardır ve hangi etmenler onların başarısında rol oynar? Bu öğrenciler kimlerdir?

Çoğu, Açık Üniversite'deki yıllarında güzel anılara sahiplerdi ve ilerlemiş yaşlarında kişisel ilgileri ya da hobileri yüzünden diğer kursları da fazladan çalışma programlarına almışlardır. Açık Üniversite'deki çalışmalarına çok olumlu tutumlarla yaklaşmışlar ve daha iyiyi yapmak için kararlı olduklarını göstermişlerdi. Tabii ki, bütün bunlar yukarıdaki sorunlar için geçerli yanıtı oluşturmazlar.

Yaşlı öğrencilerin çoğu, ön eğitimlerini tamamladıktan itibaren akademik disiplin ve çalışma alanları değişmiştir. Bazıları geçmişteki eğitim deneyimlerine koşut programlara yöneldi. Özetle; Açık Üniversite, başlangıçta ne yaşlı öğrenciler için özel bir eğitim programı tasarlamayı amaç edilmiş, ne de onlar için özel bir hazırlık yapmıştır. Ancak araştırma sonuçları bu grup için, böyle bir özel çaba ve hazırlığın çok daha yararlı ve işlevsel olacağı yönünde sonuçlar vermektedir.

Yaşlı öğrenciler, üniversite öğrencisi olarak yeni çalışma yöntemlerini aynen uygulamada endişe içine düşebilirler. Ancak, kuşkusuz endişelerinin çoğu, eğitime yeniden başlayan tüm genç ve yetişkinler tarafından da paylaşılmaktadır. Eşdeyişle, aynı endişe, eğitime başlayan tüm yetişkinler için geçerlidir.

Yaşlı öğrenciler hafızaları, akademik çalışmaların gerekleri, tartışmalı toplantılar ve sınavlar konusunda kaygı duymuş, hatta üzülmiş olabilirler. Ancak, çoğunun bu korkusu, uzun bir aradan sonra, yeniden ders çalışmaya dönmekten kaynaklandığı görüşü ağırlıkla kabul edilmektedir. Açık Üniversite ve uzaktan öğretim kurumlarının pek çoğu, yetişkinlerin kendi kendilerine çalışma ve öğrenme yöntemleri ile onların gereksinmelerine göre düzenlenmiştir. Çünkü uzaktan öğretim kolay ulaşılabilir, esnek ve destekleyicidir. Açık Üniversite, yaşlı insanları araştırmaya yönelterek, onları beynin kabullenmediği konularda uyarıp araştırmaya iterek, yaşlı insanlara çekici olmayı hedeflemiştir.

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ UYGULAMASINDA YETİŞKİN - YAŞLI ÖĞRENCİLER

Dikkat edileceği gibi çalışmanın buraya kadar olan kısmında bu toplumsal grup için yetişkin - yaşlı deyimi kullanılmış ancak

İngiliz Açık Üniversite örneklerinde bu deyim yerine «yaşlı öğrenci» deyimini kullanılmıştır. Çünkü, ortalama yaşam süresinin 75'den daha ileride olduğu İngiltere'de bu toplumsal grup üzerinde yapılan çalışmalar 60 ve daha ileri yaş diliminde bulunan ve İngiliz Açık Üniversitesi programlarına bağlı öğrencileri kapsamaktadır. Söz konusu toplumsal grubu ülkemiz koşullarında 45 ve daha ileri yaş dilimindeki bireyleri yetişkin-yaşlı deyimıyla ele almak bu çalışma çerçevesinde uygun görülmüştür.

Bu durum ülkemiz açısından incelendiğinde, gerek ülkemizde ortalama yaşam süresinin batı toplumlarına oranla daha düşük olduğu, gerekse ülkemizin 1920'lerden sonra savaş, büyük boyutlu afet ve olağanüstü durumlar yaşamaması nedeniyle öğretim yaşamını belirli zorunluluklardan ötürü yarıda bırakma gibi bir olay söz konusu edilememektedir. Bununla birlikte özellikle 1900-1925 yılları arasında ülkenin yaşadığı toplumsal ortam, oral kültüre dayalı Türk insanının özgün eğitim konusunda çok katılımcı bir davranış biçimi göstermemesi, bu nedenle okuma yazma oranının az olması, ülkenin genel ekonomik yapısı, diğer demografik, coğrafik yapı, yeni kurulan bir devletin, bir toplumun oluşturulması sürecinde, olası kolay olmayan durumlar gibi nedenlerle okur-yazar oranının düşük öğrenim görenlerin sayısında da ülke ve batı ölçülerine göre yetersiz gibi unsurların etkisi olduğundan söz edilebilir.

1980'li yılların başında (1982'de) ülkemiz eğitim sisteminde uzaktan öğretim ilke ve yöntemlerinin uygulamaya konulması ile eğitim sistemimize yeni bir boyut kazandırılmıştır. Anadolu Üniversitesi'nce uygulamaya konulan ve kitle iletişim araçlarının özelliklerinden yararlanıp, uzaktan öğretim yöntemi ilkelerinin yer aldığı Açıköğretim Fakültesi uygulaması, başlangıç yıllarından itibaren toplumsal yaşamımızda yeni boyut ve işlevsel bir konum sergilemektedir.

İlk mezunlar üzerinde yapılan bir araştırmada; mezunlarının daha çok endüstri açısından çok gelişmemiş kırsal alandan, evli, çocuklu, belli bir işe sahip, 26-30 yaş dilimi arasında ve ortalama aylık gelirin 60.000-230.000 TL. arasında olduğu ortaya çıkmıştır (*). Türkiye'deki uzaktan öğretim yöntemini uygulayan Açıköğretim

(*) Ayrıntılı bilgi için bkz., Uğur DEMİRAY (1988), Açıköğretim Fakültesi İlk Mezunları, Anadolu Üniversitesi Eğitim Teknolojisi ve Yaygın Eğitim Vakfı Yayınları, Yay. No 008, Eskişehir.

Fakültesi öğrenci grafiklerinde giderek çalışan ve daha ileri yaş dilimlerinde bulunan kişilerin bu okulu istedikleri yönünde bir yönelimin olduğu kanısı gün geçtikçe yaygınlaşmaktadır.

Açıköğretim Fakültesi yetişkin-yaşlı öğrenciler konusunda, bu öğrencilerin eğitimleri ile ilgili düşüncelere geçmeden önce, bu öğrenci grubu ile ilgili genel bilgilerin verilmesinde yarar görülmektedir.

Açıköğretim Fakültesi Yetişkin - Yaşlı Öğrencilerinin Genel Özellikleri

Başlangıcından bu yana Açıköğretim Fakültesi'nde 45 (dahil) ve daha ileri yaş diliminde bulunan öğrencilerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde az önce sözü edilen durumun seyri daha da açıklık kazanacaktır. Bu durum Tablo 1'de özetlenmiştir.

TABLO 1: 45 ve Daha İleri Yaş Dilimindeki Yetişkin - Yaşlı AÖF Öğrencilerinin Dağılımı

Öğretim Yılları	AÖF'e Kayıtlı Toplam Öğrenci Sayısı	45 ve Daha İleri Yaş Diliminde Bulunan Öğrenci Sayısı
1982 — 83	17.740	13
1983 — 84	18.391	39
1984 — 85	33.762	158
1985 — 86	37.359	216
1986 — 87	40.368	209
1987 — 88	54.085	307
1988 — 89	63.636	353
1989 — 90	62.211	372
TOPLAM	334.552	1667

Kaynak: 7.2.1990 tarihli Anadolu Üniversitesi Bilgi İşlem Uygulamaları Merkezi'nden alınan bilgi.

Bu bilgilerin yansısı 1986-1988 yılları arasında Açıköğretim Fakültesi Eğitim Önlisans Programlarına kayıtlı 130.000 öğretmen öğrenciden 11.303'ü, 45 ve daha ileri yaş diliminde bulunmaktadır.

Bu öğrencilerden 2367'si bayan, 8936'sı erkektir (*). Çalışmamızda bu öğrenci grubunun özellikleri kapsama alınmamıştır. Eşdeyişle, çalışmanın bu bölümündeki bilgiler sadece Açıköğretim Fakültesi İktisat ve İş İdaresi bölümünde lisans eğitimi gören yetişkin - yaşlı öğrencilerle ilgilidir. Ancak, Eğitim Önlisans Programına kayıtlı bu öğrenci grubunun bazı özelliklerinin ayrı bir çalışma konusu yapılmasında büyük yarar olduğu unutulmamalıdır.

Bu yetişkin - yaşlı öğrenciler için cinsiyete göre dağılım ise, Tablo 2'de özetlenmiştir.

TABLO 2: 45 ve Daha İleri Yaş Diliminde Bulunan Yetişkin-Yaşlı AÖF Öğrencilerinin Cinsiyete Göre Dağılımları.

Cinsiyet	1982 - 1990 Öğretim Yılı	1989 - 1990 Öğretim Yılı
Kadın	315 (%19)	42 (%11)
Erkek	1352 (%81)	330 (%89)
TOPLAM	1667	372

Tablo 2'den de anlaşılacağı gibi 45 ve daha ileri yaş diliminde bulunan AÖF yetişkin - yaşlı öğrencilerinde erkekler bayanlara göre oranı fazla görülmektedir. İleri yaş düzeyinde bulunan erkekler yüksek eğitimlerini Açıköğretim Fakültesi'nde tamamlama konusunda bayarlardan daha istekli görülmekle beraber, toplumsal yapımızın, okumanın erkeklere daha gerekli gibi bir yönlendirmesinin etkisinin olabileceği de belirtilmelidir. Yine bu öğrencilerin Açıköğretim Fakültesi'nin lisans düzeyinde sunduğu İktisat ve İş İdaresi programlarına dağılımları da merak konusu olabilir. Bu dağılım Tablo 3'de özetlenmiştir.

TABLO 3: 45 ve Daha İleri Yaş Diliminde Bulunan Yetişkin - Yaşlı AÖF Öğrencilerinin İktisat, İş İdaresi Bölümlerine Göre Dağılımları

Bölümler	1982 - 1990 Öğretim Yılı	1989 - 1990 Öğretim Yılı
İktisat	507 (%30)	47 (%13)
İş İdaresi	1160 (%70)	325 (%87)
TOPLAM	1667	372

(*) 6.4.1989 tarihli AÖF Dekanlık Bilgileri.

Açıköğretim Fakültesi her yıl İş İdaresi bölümüne, İktisat bölümüne oranla yukarıdaki dağılıma benzer olarak daha fazla öğrenci almaktadır. Bu nedenle yetişkin - yaşlı öğrencilerin İş İdaresi bölümünde daha fazla olması bizi başka yorumlara götürmemelidir. Ancak bölüm farklılığı açısından yetişkin - yaşlı öğrencilerin gerek İş İdaresi gerekse de İktisat bölümü için ağırlıklı bir yığılma olduğunu söylemek oldukça güçtür. Bu arada 1989 - 90 öğretim yılında yetişkin - yaşlı öğrencilerin İş İdaresi bölümünde daha ağırlıklı olduğu söylenebilir. Öte yandan İş İdaresi bölümünde daha fazla öğrenci bulunması, İş İdaresini tercih etmesi ve bölüme daha düşük ÖSS puanı ile girilmesinin olanaklı olması yönünden değerlendirilebilir.

Açıköğretim Fakültesi'nde 45 ve daha ileri yaş diliminde bulunan yetişkin - yaşlı öğrencilerin 45 yaş sonrasındaki dağılımı ise Tablo 4'de özetlenmiştir.

TABLO 4: 45 ve Daha İleri Yaş Diliminde Bulunan Yetişkin - Yaşlı Öğrencilerin, 45 ve Sonraki Yaş Dilimine Göre Dağılımları

Yaş Dilimleri	1982 - 1990 Öğretim Yılı	1989 - 1990 Öğretim Yılı
45 — 49	1307	266
50 — 54	158	63
55 — 59	89	22
60 — 64	46	13
65 — 69	43	4
70 — 80	19	3
80 ve üzeri	5	1
TOPLAM	1667	372

Bu sayıdaki yetişkin - yaşlı öğrencilerden 1989 öğretim yılı sonuna kadar 156'sı lisans ve önlisans derecesi ile mezun olmuştur. Mezun olan öğrencilerin aktif yetişkin - yaşlı öğrenci sayısına oranı ise %10 dolayındadır.

Türkiye'de normal olarak üniversiyete girme yaşı 18 olarak düşünüldüğünde, 45 yaş ve daha ileri yaş diliminde olan insanların Açıköğretim Fakültesi'ne, kayıt olmaları ilgi çekici olması gerekir

diye düşünmek gerekmez mi? Bu soru ile ilgili olarak ülkemizdeki yetişkin - yaşlı öğrenci dağılımları, çalışmanın önemini vurgulaması açısından dikkat çekicidir.

Türkiye'de 1989 - 1990 öğretim yılında yükseköğretim kurumlarında 40 yaş ve daha ileri yaş diliminde (ÖSYM istatistikleri bilgilerinde 45 yaş dilimi yer almamıştır) toplam 7471 öğrenci kayıtlı bulunmaktadır. Bu sayı 1989 - 1990 öğretim yılında kayıtlı bulunan tüm öğrencilerin yüzde birinden çok az fazladır. Eşdeyişle, Türkiye'de yükseköğretim kurumlarına devam eden her 100 öğrenciden biri 40 yaşında ya da 40 yaşın üzerindedir. Yükseköğretim kurumu kavramını da önlisans, lisans ve lisans sonrası (master, doktora) kurumlarını kapsamaktadır. 40 ve daha üzeri yaş diliminde bulunan 1989-1990 öğretim yılı yükseköğretim öğrencilerinin %13.7'si (1025) kız, %86.3'ü ise (6446) erkektir. Bu öğrencilerden ise sadece 5146'sı Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne kayıtlı bulunmaktadır (Ancak bu sayıya AÖF'e kayıtlı olup 1989 - 1990 öğretim yılında kayıtlarını yenilemeyen öğrenciler dahil edilmemiştir. Bu öğretim yılında kayıtlarını yenilemeyen, her yaş diliminden 10.136'sı kadın, 18.217'si erkek öğrenci olmak üzere toplam 28.353 AÖF öğrencisi bulunmaktadır).

5146 öğrencinin ise yaklaşık %10'u (580'i) kız, %90'ı (4566'sı) erkektir. Eşdeyişle, 1989 - 1990 öğretim yılında 40 ve daha üst yaş diliminde bulunan öğrencilerin Açıköğretim Fakültesi toplam öğrenci sayısına oranı %22'dir. Üniversitelerde eğitim gören öğrencilerin yaşlara göre dağılımı ise; 16 yaşın altında 577, 16 yaşında 5011, 17 yaşında 35.195, 18-25 yaşında 516.900, 26-30 yaşında 81.936, 30-34 yaşında 22.357, 35-39 yaşında 16.053'dür. (ÖSYM, 1990, s. 35).

Yetişkin - yaşlı öğrenciler «Uzaktan Öğretim Sisteminde Yaşlı Mezunlar ve Karşılaştırmalı Bir Çalışma» konusunda, kendilerinin fakülte ile ilgili görüşlerini, Açıköğretim Fakültesi'nde kazandıkları deneyimleri ile ilgili kanılarını elde etmeyi amaçlayan bir soru karşısına deneklerin aynı bir kağıda yazdıkları yanıtlardan bazılarında burada yer vermek oldukça yararlı olacaktır (*). Çünkü bu yıllarda İngiliz Açık Üniversitesi Yaşlı Öğrenciler Araştırma Grubu'nun yapmış olduğu çalışmalar doğrultusunda benzer, bazen de farklı

(*) Bu konudaki çalışma, International Council for Distance Education kuruluşunun Kasım 1990'da Caracas, Venezuela'daki toplantısında sunulmak üzere hazırlanmıştır.

yanıtlar alınmıştır. İşte bu yönlerin sergilenmesi yetişkin - yaşlı öğrencilerin Açıköğretim Fakültesi'nin kendilerine hangi konularda ne gibi bir doyum sağladığı konusundaki düşünce ve kanıtlara açıklık getirecektir.

Önceki bölümlerde yetişkin - yaşlı diye adlandırdığımız toplumsal grup üyeleri «Üçüncü Yaş Üniversitesi» kavramı altında Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya, Japonya vb. 160'ın üzerinde ülkede eğitimlerini tamamlamakta olduğu belirtilmiş ve İngiltere, Fransa ve Almanya'daki uygulamalara ilişkin ayrıntılı bilgiyi kapsayan örnekler verilmişti. Ülkemiz uzaktan öğretim sisteminde eğitimlerini tamamlamak için girişimde bulunan 45 yaş ve daha ileri yaş diliminde bulunan yetişkin - yaşlı öğrencilerin fakülte eğitim yıllarına ve fakülteye ilişkin düşüncelerini yansıtan mektuplar incelendiğinde aşağıdaki gruplamalarda belirtilen ifadeler yer almaktadır.

• Açıköğretim Fakültesi yetişkin - yaşlı öğrenciler fakültedeki yılları süresince kendilerine olan güvenleri artmış, bu anlamda psikolojik doyum elde etmişlerdir.

• Yetişkin - yaşlı öğrenciler, Açıköğretim Fakültesi'nin öğrencilerden öte toplumun genel kültür düzeyinin artmasında olumlu katkılarını gözlemlediklerini belirtmişlerdir.

• Yetişkin - yaşlı öğrenciler, kendilerinin kendilerine olan ve toplumun kendilerine olan saygınlığında artmasında bu sürecin olumlu yönde artmasında etkisini görmüşlerdir.

• Yetişkin - yaşlı öğrenciler, Açıköğretim Fakültesi olmaksızın geçmişte yarım kalan eğitimlerini tamamlama olanağı bulamayacakları düşüncesindedirler.

• Daha önce duydukları, ancak bir düşünce ileri sürüp yeterince tartışmadıkları enflasyon, GSMH, ekonomik kalkınma, büyüme vb. branş kavramlarını tartışabilecek düzeye geldiklerini belirtmişlerdir.

• Uzak - yakın çevrelerinde birçok kişiyi AÖF'e yönlendirecek olumlu düşünceleri vardır.

• Öğrendiklerini pratiğe aktarabilecek şeyler olduğunu örgün bölümlerde ise bu aktarmanın daha güç olduğunu belirtmişlerdir.

• Ekonomik ve toplumsal gelişmeleri daha fazla anlamaya ve yorumlamaya bu fakülte'deki eğitimleriyle yöneldiklerini vurgulamışlardır.

• Okumanın yaş olmadığını anlamış, kendilerine ve çevrelerine kanıtlamışlardır.

• Toplumda aktif, katılımcı olabilmek için güven kazanmışlardır.

• AÖF'li olmanın kendileri için bir onur kaynağı olduğuna düşünceleri arasında yer vermişlerdir.

SONUÇ

Açıköğretim Fakültesi ile ilgili kamu ve düşüncelerden de anlaşılabilir gibi Türk eğitim sistemine yeni bir boyut getirerek, ülkemizde eğitim fırsatını çeşitli nedenlerle yitirmiş, bu nedenlerle de, yaşamda çeşitli zorluklarla karşılaşarak, bir yüksek eğitim yapamamanın ezikliğini yaşayan insanlara, ekonomik, kültürel, psikolojik düzeyde sahip olduğu iletişim gücü ile toplumsal olgu ve olaylar karşısında katılım; paylaşma duygusu kazandıran Açıköğretim Fakültesi'nin, yetişkin - yaşlı öğrencilere sayısız yararlar sağladığı öğrenciler tarafından belirtilmiştir.

Öğrencilerin bir bölümü; ilerleyen yaşlarına (başlangıçta sadece diploma alma amacı taşımalarına) karşın, diploma almaktan öte kendilerini tamamlamak Açıköğretim'deki deneyimleri süresince, kendilerine güven duymak, uzak - yakın toplumsal çevrede saygın bir konum elde etmek, ekonomik açıdan belli bir rahatlama sağlamış olmak, boş zamanlarını daha etkin geçirmiş olmak ve en önemlisi yaşama yeniden bağlanmak gibi nedenlerle Açıköğretim'i tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Bu nedenler, İngiliz Açık Üniversitesi yaşlı öğrencilerinin devam nedenleri ile çok farklılık göstermemektedir. Ancak Türk uzaktan öğretim sistemine dahil olanların büyük oranının, bu yaşlarına karşın üniversiteli olmaktan dolayı, yakın ve uzak toplumsal çevrelerinde konumlarının pozitif yönde bir gelişme kaydettiği vurgulanmaktadır.

Ülkemiz uzaktan öğretime kaydolmanın tek şartının lise mezunu ve ÖSYM'ce yerleştirilmesi zorunluluğu olduğu hatırlanırsa, bu yaş diliminde bulunanların özellikle 50 yaş ve daha sonrasında

Açıköğretim Fakültesi'nin onlar için ne anlam taşıdığı konusunda belirtilen düşünceler ayrıcalıklı öneme sahip olmalıdır. Oysa, İngiltere ve diğer ülkelerde, ülkemizdeki gibi (bir anlamda) ağır kaydolma koşulları yoktur. İleriki yıllarda, AÖF'de geliştirilen diğer program alanları lise diploması mezuniyeti ve ÖSYM sınavını kazanma koşulu gibi kayıt esası getirmeyebilir. Eşdeyişle, farklı ve toplumun öncelikli gereksindiği alanlarda sertifika programları düzenleyip, difeyen yetişkin-yaşlı'nın, kendinin eksik yönlerini tamamlamasına olanak tanıyabilir.

Bu bağlamda «Üçüncü Yaş Üniversitesi» kavramının, ülkemiz açısından yorumlanması, ülke nüfusunun %15'ini oluşturan toplam 9.000.000 yetişkin-yaşlı'nın, (isteyen ömürlerinin geri kalan kısmında), kendilerini toplumdan soyutlamalarına olanak vermeyecek uygulamalardan biri olan eğitim alanına yönelterek, hem kendi gelişimlerini değerlendirmek hem genç nesillere örnek olarak, hem de, genç nesil ile aralarındaki boşluğun daha da daralmaması konusunda çaba harcayacağı bir kavram olarak «Üçüncü Yaş Üniversitesi» proje ya da örgütlenmesi altında geniş ölçekli uygulamalara gidilmelidir. Şimdilerde bu hareketi başlatabilecek tek kuruluş, Anadolu Üniversitesi'nin uzaktan öğretim uygulamasını sergileyen Açıköğretim Fakültesi'dir. Bu konuda yetişkin-yaşlıları ilgi alanı olarak seçen devletin ilgili kurumları ve gönüllü kuruluşlar, bu konuda Anadolu Üniversitesi'nden, bur istekte bulunmaları ve isteklerini gerçekleştirmede Anadolu Üniversitesi'ne maddi ve manevi destek sağlama konusunda güvence vermeli, desteklemeli ve uyumlu işbirliği ortamları yaratmalıdırlar.

Anadolu Üniversitesi de, konu ile ilgili uzman, eğitmen, teknik ve bürokratik yetkililer ile (asgari müştereklerde) anlaşarak «yetişkin-yaşlı» toplum grupları için bir proje hazırlamak üzere, bu konuda çalışmalara şimdiden başlamalıdır.

Konu ile ilgili olarak yapılacak kuramsal ve proje çalışmalarında, dünyadaki diğer üçüncü yaş üniversitelerinin örgütsel mali, yönetsel ve işleyiş yapıları analiz edilmeli, ülkemiz toplumsal yapısına en uygun düşecek modeli şimdiden geliştirmeye adım atılmalıdır. Bu konudaki çalışmalarda uluslararası diğer üniversite, kamu ve özel kuruluşlarla, her düzeyden ilişkiye geçilmelidir. Yapılacak proje çalışmalarında «yetişkin-yaşlı»ların sorunları ile eğitime gereksinme duydukları alan ve yapacakları eğitimi, uygulamaya aktarabilecek konu araştırması zaman geçirilmeden yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Açıköğretim Fakültesi Dekanlığı Resmi Bilgiler (1990).
- ALLMAN, P. (1980). **Adult Development: An Overview of Recent Research**, University of Nottingham, Department of Education, United Kingdom.
- ALLMAN, P. (1982). «New Perspective on the Adults An Argumant for Lifelong Education», **International Journal of Lifelong Education**, Vol: 11, Palmer Press, Sussex, United Kingdom.
- AnaBritannica Dünya Ülkeleri.** (1987). Ana Yayıncılık, İstanbul.
- AnaBritannica Karşılaştırmalı Ulusal İstatistikler.** (1986). Ana Yayıncılık, İstanbul.
- BILSTON, B. (1989). «Teaching the Older Learner», **Adults Learning**, Vol. 1, Num. 1, September Issue, London, United Kingdom.
- BIRREN, V. E. ve SCHAIE, K. W. (1977). **The Handbook of the Psychology of Aging**, Van Nostrand, New York, USA.
- BOON, J. ve ENCKEVORT, G. (1988). «Students of the Open University of the Netherlands Developments 1984-1988», G. Van ENCKEVORT ve H. C. de WOLF (Ed) **The Open University of the Netherlands: Facts and Developments** içinde, OU/NL Center for Educational Technology Department for Research and Evaluation, Heerlen, August 1988, The Netherlands.
- CENTRAL STATICAL OFFICE. (1982). **Social Trends 12 HMSO**, London; «White House on Aging», (1981). **Chartbook on Aging in America**, The United States Government Printing-Office, Washington D.C'den aktaran Kelly, P.; CUTRESS, N., PALMER, F. (1988). «Distance Education anr the Older Students», in **Developing Distance Education**, Sewart, D. and Daniel, J. S. (ed) 9-16 August, 1988, Subtimed Papers to the 14 the ICDE World Conference, Oslo, Norway.
- CLENNEL, S. ve Diğerleri. (1984). **Older Students in the Open University**, Regional Academic Services, Open University, United Kingdom.
- CLENNEL, S. (ed). (1987). **Older Students in adult Education Regional Academic Services**, The Open University, United Kingdom.

- CLENNEL, S. (1988). «Older Students in Adult Education», **ICDE Bulletin**, Vol. 17, May Issue, Lanchashire, United Kingdom.
- DEMİRAY, U. (1987). **Açıköğretim Fakültesi Öğrencilerinin Boş Zamanlarını Değerlendirme Eğilimleri**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, AÖF Yayınları, Yayın No: 252/121.
- DEMİRAY, U. (1988). **Açıköğretim Fakültesi İlk Mezunları**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Teknolojisi ve Yaygın Eğitim Vakfı Yayınları, Yayın No: 008.
- GLENDENNING, F. (1976). «Lifelong Education and Over 60's», in JONES, S. (ed). **Liberation of the Elders**, Beth Jonshon Foundation Department of Adult Education, University of Klee, Stoke - on Trent.
- HÜRRİYET GAZETESİ. (1990). «Üçüncü Kuşak Üniversitede», **Hürriyet Gazetesi**, İstanbul, 24. 3. 1990.
- KELLY, P., CUTRESS, N. ve PALMER, F. (1988). «The Support Needs of Older Students», **Open Learning**, February Issue, London, United Kingdom.
- KELLY, P. (1989). «Opportunities for Older Students: Older Students in the Open University», **International Journal of Distance Education**, Vol. 10, Num. 1, Dealing University Press, (Australia.
- KILIÇCI, Y. (1989). «Yaşlılığın Uyum Sorunları», **Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi**, Ankara, Sayı 3, Yıl 1988.
- LASLETT, P. (1980). «Educating Our Elders», **Society**, March Issue, USA.
- MIDWINTER, E. (1982). «Age is Opportunity: Education and Older People», **Policy Studies in Aging**, Number 2, Center for Policy on Aging Press, London, United Kingdom.
- MIDWINTER, E. (1984). **Mutual Aid Universities**, Croom Helm Publication, London, United Kingdom.
- MOLES, A. (1980). **Education and Elderly: Research Perspective on Aging**, Age Concern Research Unit, London, United Kingdom.
- MORRISON, V. (1982a). **Older Student Background and Experience Initial Findings**, Open University, SRD Paper, February, Number 44, Milton Keynes, United Kingdom.

- MORRISON, V. (1982b). **Older Students in Open University**, the Open University SRD Papers, January, Milton Keynes, United Kingdom.
- MOORE, G. M. (1987). «University Distance Education of Adults», **Teach Trends**, Vol. 32, Num. 4, September, Published by AECT, USA.
- NORTON, D. (1984). «U3A in Britain: Developments and Testimonies», **Culture, Education and Society**, Vol. 38, Num. 1, London, United Kingdom.
- ÖSYM. (1990). **1989-1990 Öğretim Yılı İstatistikleri**, Yay., No: 1990-3, Ankara.
- RADICE, G. (1987). «Citizen's Right to Learn For All Adults», **Sesame**, May-June Issue 6, Open University, Milton Keynes, United Kingdom.
- ROSSBERG, Evelyn. (1984). «Zeitschrift ans der Bundes republick Deutschland 'Die Uni der Senioren' **Scala**, Nr. 7-8, 1984, 7999 E. özetleyerek çeviren Cevat ALKAN, (1984). «Yetişkinler Üniversitesi: Frankfurt Yetişkinler Üniversitesinde 600 Öğrenci», **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. 17, S. 1-2, Ankara.
- TOKARSKI, W. (1987). «Leisure and Life Styles of the Elderly: Outline of a Research Programme», **European Journal of Education**, Volume 22, Number 3/4.
- University of the Air - Japan** (1986). Tokyo.
- WONG, T. A. (1987). **A Study of Students in Part - time Degree Studies at the University of Saskatchewan**, Saskatchewan University Publications, Canada.
- WOODLEY, A. (1983). **The Older the Better**, Open University, Internal Paper, Milton Keynes, United Kingdom.